

СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В УКРАЇНІ: ПІДСУМКИ ОСТАННІХ РОКІВ І ПЕРСПЕКТИВА

Євген Головаха
доктор філос. наук, професор,
член-кореспондент
НАН України,
заступник директора
з наукової роботи
Інституту соціології
НАН України,
м. Київ

Основна проблема України як держави, що переживає драматичні зміни суспільного устрою, політичної системи і державного будівництва, полягає в необхідності створювати абсолютно нові соціальні інститути в дуже несприятливій соціально-політичній обстановці, зумовленій факторами зовнішнього тиску, перш за все з боку Росії. На жаль, Україну не дуже добре розумів і Захід. Я можу про це судити і з публікацій, і з контактів з багатьма західними вченими, які просто не розуміють суть змін, що відбуваються в Україні.

Унаслідок трагічних подій 2013–14 рр. Україна втратила частину території, загинули люди, і створилася дуже складна економічна ситуація. Ці події відбулися через те, що, з одного боку, ми не змогли переконати Захід у тому, що прагнемо стати повноправними членами західного співтовариства, а з іншого – не змогли переконати Росію в тому, що для неї буде дуже накладно анексувати наші території і вбивати наших громадян. Ми не змогли цього зробити в силу слабкості – економічної, політичної та інституційної.

Як соціолог я можу сказати, що до початку Євромайдану в Україні формально існували інститути демократичного суспільства – багатопартійність, ринкова економіка, вільні вибори, розділення влади, незалежна судова система. Але їхньої легітимності, тобто визнання в суспільстві і в свідомості людей, не було. Легітимними залишалися старі радянські інституційні механізми – економічний патерналізм, корупція, тиск на суддів та ін., тобто ми дуже довго жили в умовах подвійної інституційної системи. Мій песимістичний настрій щодо розвитку ситуації базувався на тому, що інституційний простір країни був настільки складним і суперечливим, що в цих умовах просто не могло бути нормального розвитку. Апофеозом феномена інституційної суперечливості став режим *Януковича*. Розрив між демократичною та проєвропейською риторикою, з одного боку, і «євразійською» практикою, з іншого, викликав масовий протестний рух.

Причому, з моєї точки зору, Росія все одно здійснила б анексію Криму і окупацію частини Донбасу, але в наступному році, коли були призначені вибори, для фальсифікації яких у Януковича було підготовлено все. Майдан був би, але не в 2013–2014 роках, а в 2015-му. І Росія, безсумнівно, скористалася б цим. Особисто я очікував подібних подій, але не в 13-му році, а після президентських виборів, в яких Янукович чесно перемогти не міг, про що свідчили всі соціологічні дослідження, але й владу добровільно не віддав би.

Тепер щодо того, що нам дали п'ять років президентства *Петра Порошенка* і наскільки вони були корисні з точки зору формування в Україні демократичної держави. Я вважаю, що основний результат цих п'яти років – це остаточна дискредитація перехідної інституційної системи, що сформувалася. У суспільній свідомості остаточно сформувалося уявлення про те, що в такому суспільстві жити не можна, отже, його потрібно принципово змінювати. При цьому йшли позитивні глибинні зміни.

В останні роки більшість населення підтримує західний вектор. До Євромайдану і наступних подій нічого подібного не було – євразійську «неорадянську» інтеграцію підтримували в різні роки від 55 % до 60 % населення. Навіть на момент перемоги *В. Ющенка* євразійський вектор інтеграції підтримував 51 %. Це результат подвійності інститутів і роздвоєння масової політичної свідомості.

З одного боку, 45 % готові були йти на Захід, з іншого, – 55 % – йти на Схід. Раніше на проросійський чи прозахідний вектор завжди впливала економічна ситуація: коли правила проросійські сили, – збільшувалася підтримка прозахідної орієнтації, і навпаки. На разі ситуація змінилася. Навіть масове розчарування в прозахідній позиції *Петра Порошенка* і його команди не привели би до зростання популярності східного вектора інтеграції. Це є свідченням стійкості геополітичних орієнтацій більшості населення, що визначає і обґрунтованість політичного курсу України в напрямку євроінтеграції.

Петро Порошенко був найбільш прозахідним лідером, але це скоріше заслуга не його, а путінського режиму, який остаточно відштовхнув не тільки Україну, а й інші пострадянські республіки, що втратили довіру до держави, чим основним аргументом у зовнішній політиці стала анексія. І навіть якщо в Росії якимось щасливим чином з'явиться демократичний режим, його лідерам буде дуже важко довести своє дружнє відношення до колишніх радянських республік.

Коли більшість громадян України підтримали європейський вектор (за даними опитувань останніх п'яти років 52–60 %, а євразійський – тільки 20–25 %) сталися зміни. Наше суспільство, що дуже важливо, стало більш відкритим по відношенню до Заходу. В принципі для українців (і ми про це писали з *Наталією Паніною* ще в 90-і роки минулого століття) був характерний дуже цікавий феномен – «східнослов'янська відособленість», коли «своїми» визнавалися тільки росіяни і білоруси. Євреї і поляки були найближчими до східнослов'янських етносів, з якими потрібно було знаходити спільну мову, а інші етноси відсторонювалися на дуже далеку дистанцію. Це не було активним антизахідництвом, скоріше за все в цьому проявлявся пострадянський ізоляціонізм.

За останні п'ять років український ізоляціонізм значно зменшився по відношенню до більшості етносів, ми стали більш відкритими, скоротили дистанцію по відношенню до Заходу, і тільки по відношенню до Росії збільшили – відчули, що якщо ми не будемо зближуватися з іншими народами, то будемо приречені на російське поневолення.

Захід теж пішов нам назустріч. Безвіз – багато в чому заслуга Петра Порошенка, і це, думаю, найважливіше, що було зроблено за останні п'ять років. Можливість без візи відвідувати країни Заходу означає, що у нас є шанс стати нормальною державою в нормальному суспільстві демократичних держав.

Економічні зміни мені оцінювати важче, але в цілому перші роки після Євромайдану в цьому сенсі були катастрофічними. Не можна не визнати, що ця катастрофа

мала і об'єктивні причини: анексія Криму та окупація Донбасу. Але навіть ці об'єктивні обставини не виправдовують неадекватне падіння гривні. Вона повинна була впасти, але не в три з половиною рази, як це сталося буквально за кілька днів. На цьому багато хто нажився, хоча держава могла зупинити цей процес, для чого й існує Національний банк. Великою помилкою влади було також колосальне підвищення тарифів. Ситуація трохи стабілізували божевільними субсидіями, але понабрали величезних боргів, за які довго доведеться розплачуватися. Можливо, був і більш адекватний спосіб виходу з економічної кризи 2015–16 років.

Коли запитують у населення про три основні проблеми України, то ними виявляються **війна, корупція і бідність**. Проблема війни не вирішена. Прийнято вважати, що в період президентства Петра Порошенка була створена боекватна армія. Це судження почасти проникло в суспільну свідомість, про що свідчать дані опитувань про довіру до армії. Порошенко цілком міг би записати це собі в заслугу, якби не скандал з «Оборонпромом».

Я сказав би так: проблема полягає в тому, що кожне досягнення останніх років пов'язане зі скандалом. Витягли економіку, але обвалили гривню і жахливо підвищили тарифи, створили армію, але виявилася корупція в «Оборонпромі», отримали Томос, але ускладнилася і загострилася при цьому конфесійна ситуація в Україні. У масовій свідомості загальний висновок був такий, що це шлях не туди. При Януковичі, коли в 2013-му році запитували, чи туди йде Україна, три чверті населення говорили, що не туди. І при Порошенкові до кінця його правління три чверті вважали так само. Я вважаю, що з точки зору реформування країни останні п'ять років не були марними. Але вердикт громадської думки такий: йдемо не туди, а влада корумпована.

Інституційна корупція почала формуватися ще в перші роки незалежності, тут не повинно бути ніяких ілюзій. Все це починалося ще тоді, коли постало питання про приватизацію, коли захоплювали і розпродавали підприємства. Початок 1990-х відрізнявся від подальших періодів тим, що ще зберігалися потужні радянські правоохоронні структури. Слідчі, працівники міліції, прокурори, судді в масі своїй були професійними людьми і ще не дуже усвідомлювали, що вже можна спокійно брати хабарі і благоденствувати. Але вже до кінця 1990-х таке усвідомлення стало загальним і багато в чому зберігається до теперішнього часу. Реформи прокуратури і судів до сих пір не приносять очікуваних суспільством результатів, пов'язаних із принциповою боротьбою з корупцією.

Цікавим феноменом стала реформа поліції. Спочатку громадяни України оцінили її дуже високо, але через півроку почався різкий спад позитивних оцінок. Зараз поліцію оцінюють трохи краще, ніж пострадянську міліцію, проте рівень підтримки досить низький. Проблема в тому, що у людей немає відчуття захищеності. Стара міліція не відповідає вимогам часу, але так-сяк виконувала деякі важливі функції з охорони громадського порядку. Реформована поліція виявилася багато в чому безпорадною і недостатньо підготовленою, у неї немає впевненості в своїх повноваженнях. Взагалі, сучасна поліція – це класичний приклад перехідного інституту, можливо з неї згодом виросте нормальна правоохоронна структура.

Позитивно суспільство сприйняло децентралізацію влади. Це, мабуть, єдина реформа, позитивні оцінки якої переважають над негативними. Реформа банківської сфери зіграла певну роль у тому, що економіка України вціліла після початку війни і втрати Криму та частини Донбасу. Втім ефективність банківської реформи повинні оцінити економісти, які здатні розуміти, що важливіше в такій ситуації – свобода банківської діяльності чи жорсткий контроль над нею. Беззаперечним фактом залишається те, що більшість населення як раніше не довіряло, так і нині не довіряє банківській системі.

Оцінка населенням Томосу як одного з основних результатів діяльності Петра Порошенка неоднозначна. Надій на те, що парафії УПЦ Московського патріархату масово перейдуть до складу ПЦУ, мало. Конфесійна ситуація дуже складна, і поява ще однієї церкви може додатково ускладнити її.

Який з усього цього можна зробити висновок? За минулі п'ять років була зроблена спроба привести основні інституційні механізми у відповідність з геополітичним вибором населення. У підсумку вона була оцінена населенням невисоко. Але це не означає, що немає передумов для перспективних змін. І в цьому, безумовно, є заслуга Петра Порошенка, бо він розумів, що в Україні немає іншого шляху. Якщо ми хочемо орієнтуватися на держави Заходу, то повинні приймати їхні правила гри.

До початку нинішнього року в більшості населення сформувався стійка думка, що старі еліти (всі, хто вже продемонстрував свої здібності в управлінні країною) потрібно усувати від влади. В принципі, скепсис по відношенню до політиків був присутній завжди. Але він стосувався безпосередньо тих, хто перебував при владі; тих же, хто був у опозиції, народ підтримував. На цей раз більшість населення не підтримувала ні тих традиційних політиків, хто був при владі, ні опозиціонерів. Основна увага була зосереджена на тих, хто взагалі ніколи не був у політиці. У даному випадку – це **Володимир Зеленський**. Але це міг бути і будь-хто інший з числа відомих людей, які не засвітилися у владі. Зеленський не був усвідомленим і продуманим політичним вибором населення, але був певним уособленням того не зіпсованої владою кандидата, який далекий від старих політичних еліт.

Чи потрібно розглядати результат виборів як абсолютно закономірний, чи він не міг бути іншим? Думаю, що політична ситуація в країні не настільки усталена, щоб можна говорити про зумовленість електорального вибору. Якби ніхто з популярних «позасистемних» кандидатів не висувався, у нас президентом цілком могла б стати яскрава представниця старої політичної еліти **Юлія Тимошенко**.

Вона починала гонку дуже впевнено. І якби **Святослав Вакарчук** висунувся вчасно та продемонстрував волю до перемоги, то, можливо, і він міг би стати переможцем електоральних перегонів, а може, і ще хтось ...

Зеленський відчув масові настрої і висунувся на їх хвилі. Був попит, висунувся чоловік, який його відчув. Я вважаю, що це свідчення його хорошої політичної інтуїції й розуміння масових електоральних настроїв, замішаних на відторгненні традиційних політичних еліт і надії на нове покоління політиків. На мою думку, не фільм «Слуга народу», а саме «95-й квартал» зіграв йому на руку. Там активно критикували все, що творили представники старих еліт і безжально висміювали знайомих усім персонажів української політичної сцени. Перед народом постав вибір – отримати те, що було зрозумілим і сумновідомим разом з переобраним Петром Порошенком, або отримати повну невизначеність з новообраним Володимиром Зеленським, який не має ніякого політичного досвіду і професійної команди. Народ вибрав невизначеність. А це означає, що люди готові були втратити усталений порядок і замість нього отримати або позитивні зміни, або сумні часи.

Ризики вибору невизначеності такі, що коли починається формування владної вертикалі, у владні структури попадають випадкові персонажі, які не відповідають рівню висунутих вимог, – без необхідної освіти і без досвіду роботи. Через рік стане ясно, чи вдалося створити більш-менш професійний управлінський апарат, який відповідає сучасним вимогам.

Як правило, всі наші президенти через рік свого правління отримували негативні оцінки. Масові протести проти реалізації формули Штайнмайера і відведення українських військ призвели до абсолютно закономірного падіння і рейтингу Зеленського. Чесно кажучи, я очікував більшого падіння, але рейтинг президента як і раніше, високий. Є чотири стадії довіри виборців: *перша* – коли підтримує більшість населення; *друга* – коли підтримує відносна більшість (тих, хто «за», більше, ніж тих, хто «проти», але вони не становлять абсолютної більшості за рахунок тих, хто не визначився); *третья* – коли не підтримує відносна більшість; *четверта* – коли не підтримує абсолютна більшість. Всі президенти до Зеленського за рік проходили шлях від переважної підтримки до масової непідтримки. Зеленський все ще на першій стадії довіри – його підтримує більшість, хоча і не така виражена, як в перші три місяці правління.

Для того щоби рейтинг президента не впав катастрофічно, він повинен вирішити три проблеми. Виборці очікують, що він **доб'ється миру, переможе корупцію, знизить тарифи і рівень бідності**. Проблема полягає в тому, що поки що не видно шляху швидкого вирішення цих проблем. Так що цілком закономірним результатом діяльності Володимира Зеленського в кінці першого року його правління, найімовірніше, буде падіння персонального рейтингу, популярності «слуг народу» і зростання недовіри до уряду. А це вимагатиме від Зеленського радикальних кадрових і політичних рішень. В цілому, рух буде відбуватися в заданому в 2014-му році напрямку, – геополітичний вектор визначився. Але потрібні будуть неординарні політичні кроки, враховуючи складність внутрішньо- і зовнішньополітичної обстановки. Я все ще сподіваюся, що якщо у Зеленського вистачило інтуїції відчутти попит виборців, то не виключено, що її вистачить і на прийняття адекватних політичних рішень. ■